

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „СОЦИАЛНА РАБОТА “

АЛЕКСАНДЪР ХРИСТОВ ХРИСТОВ

**“СИСТЕМИ И МОДЕЛИ ЗА СОЦИАЛНА ЗАЩИТА В
БЪЛГАРИЯ
(1944 - 1989)”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане образователна и научна степен “доктор” по
професионално направление

**3.4 СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ
(ИСТОРИЯ НА СОЦИАЛНАТА РАБОТА)**

Научен ръководител:
проф. дпн Албена Чавдарова

СОФИЯ
2019

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра «Социална работа» във Факултета по педагогика и е насочен за защита.

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на 10.04.2020 г., от 13 часа, в Заседателна зала № 1 в Ректората на Софийски университет «Св. Кл. Охридски».

Дисертационният труд е с общ обем от 184 стр. и включва увод, три глави, заключение, извори, нормативни актове и документи, библиография и декларация за авторство. Използваните литературни източници са 113 на брой, от които 103 са на кирилица и 10 на латиница. Дисертационният труд включва 25 фигури и 4 таблици.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет № 45А, етаж 2 на Софийски университет «Св. Климент Охридски».

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ	5
УВОД.....	7
ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	18
1. Системи и модели	18
1.1. Системи.....	18
1.2. Модели	20
ПЪРВА ГЛАВА. ОБЩЕСТВЕНО ПОДПОМАГАНЕ В ДЪРЖАВНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ (30-те до средата на 40-те години на XX в.).....	22
ВТОРА ГЛАВА. СОЦИАЛНАТА ЗАЩИТА В НРБ (1944-1989)	
1. Период на трансформация (1944-1948 г.)	23
1.1. Социално защитна политика на Отечественофронтовското правителство	23
1.2. Форми на социално подпомагане в периода на „народна демокрация“ (1944-1948)	25
2. Изграждане на социалната (социалистическа) държава (1949-1951)	27
2.1. Държавно обществено осигуряване (ДОО) - 1949 г.....	28
2.2. Държавно обществено подпомагане и социални грижи (края на 40-те – началото на 50-те години на XX в.).....	29
3. Егалитарен социален модел в развитото социалистическо общество (от 50-те до края на 80-те години на XX в.).....	31
3.1. Налагане (привнасяне) на съветския социален (социалистически) модел (1950 - 1957)	31
3.2. „Съветизация“ на социалното осигурителната система в България (50-те години на XX в.)	31
3.3. Обществено подпомагане (<i>Социална грижа</i>) в „служба на народа“	33
3.4. Грижата за хората, като еманация на „социалистическият начин на живот“ (началото на 60-те – края на 80-те години на XX в.).....	34
ТРЕТА ГЛАВА. СПЕЦИФИЧНИ ФОРМИ И МОДЕЛИ В СОЦИАЛНО ЗАЩИТНИТЕ СИСТЕМИ НА БЪЛГАРИЯ.....	36
1. Социална защита срещу Безработица	36

2. Младежка социална защита (политика).....	40
3. Антисоциални форми. (Лишаване от право на пенсия в българската пенсионна система (1944–1993).....	42
3.1. „Репресивен период“ (1945–1949) - социално изключване и дискриминация.....	44
3.2. Период на преход към пасивни форми на „дискриминация“ (края на 50-те началото на 60-те години на XX век).....	45
3.3. Период на „прикрит мутуализъм“ (от средата на 60-те до средата на 70-те години на XX век).....	46
ПРИНОСИ.....	48
НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	48
РЕЗЮМЕ.....	49

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

АБПФК	Активни борци против фашизма и капитализма
АПК	Аграрно-промишлените комплекси
БЖНС	Български женски народен съюз
БЩ	Българска православна църква
БР(к)К	Българска работническа (комунистическа) партия
БЧК	Български Червен кръст
ВПС	Върховен пенсионен съвет
ВСС	Върховен стопански съвет
ВСТ	Върховен съвет на труда
ГУА	Главно управление на архивите
ГУСО	Главно управление социално осигуряване
ГУТР	Главно управление на трудовите резерви
ГНС	Градски народни съвети
ДКМС	Димитровски комунистически младежки съюз
ДВ	Държавен вестник
ДС	Държавен съвет
ДПК	Държавна планова комисия
ДОО	Държавно обществено осигуряване
ЗДОО	Закон за Държавно обществено осигуряване
ЗНРОБ	Закон за настаняване на работа и осигуряване при безработица
ЗБШМН	Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните
ЗОП	Закон за общественото подпомагане
ИПНС	Известия на Президиума на Народното събрание
ИК	Изпълнителен комитет
ИОО	Институт за обществено осигуряване
КТ	Кодекс на труда
КМС	Комитетът за младежта и спорта
КТРЗ	Комитет по труда и работна заплата
КТЦ	Комитетът по труда и цените
КТСД	Комитет по труда и социалното дело
КТСО	Комитет по труда и социалното осигуряване
ЛТЕК	Лекарска трудово-експертна комисия
МОТ	Международна организация на труда
МС	Министерски съвет
МВ	Министерство на войната
МВР	Министерство на вътрешните работи
МЗСГ	Министерство на заетостта и социалните грижи
МЗДИ	Министерство на земеделието и държавните имоти

МКСБ	Министерство на комуналното стопанство и благоустройството
МНЗ	Министерство на народното здраве
МНЗСГ	Министерство на народното здраве и социалните грижи
МНП	Министерство на народната просвета
МТРЗ	Министерство на труда и работната заплата
МТСГ	Министерство на труда и социалните грижи
МСП	Министерство на социалната политика
МФ	Министерство на финансите
НРБ	Народна република България
НС	Народни съвети
НСДТ	Народни съвети на депутатите и трудещите се
НКОФ	Национален комитет на Отечествения фронт
НПО	Неправителствени организации
ОЗПС	Общ земеделски професионален съюз
ОРПС	Общ работнически професионален съюз
ОГВД	Обществени грижи и възпитание на детето (о.г.в.д.)
ОНС	Окръжни народни съвети
ОФ	Отечествен фронт
ПБ	Политбюро (на ЦК на БКП)
ПАК	Промислено-аграрните комплекси
РТУ	Разширение и техническо усъвършенстване
ТЕЛК	Трудово-експертна лекарска комисия
ТКЗС	Трудовото кооперативно земеделско стопанство
ТПК	Трудово-производителна кооперация
УПП	Учебно-производствени предприятия
ЦДА	Централен държавен архив
ЦС	Централен съвет
ЦС на БПС	Централен съвет на Българските професионални съюзи
ЦСПС	Централен съвет на Профсъюзите
ЦСВОЧТПК	Централен съвет за взаимно осигуряване членовете на ТПК
ЦСОГВД	Централен съвет за обществени грижи и възпитание на детето
ЦТЕЛК	Централна трудово-експертна лекарска комисия

УВОД

ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Днес изграждането на специфични системи и модели за социална защита на населението е приоритетна област в развитието на всяка модерна държава. Икономическите и социално-политически промени, съпътстващи историческото развитие на човешкото общество, спомагат за еволюционното изграждане и значително разнообразие от системи (мрежи) и модели за социална защита на населението. Тази най-обща постановка важи с пълна сила и за българската държава, която интензивно се включва в съпътстващите процеси от края на XIX и началото на XX век. С бързи темпове на „догонване“, от втората половина на 40-те години на века България рязко навлиза в специфичен период на трансформация на политическата си и социална система, която задава нови насоки и виждания за развитие на модела за социална защита на населението.

Обхващащ малко повече от четири десетилетия, определеният период, характеризиращ се нееднозначно според динамика на вътрешнополитическите и социалноикономическите процеси, носи своите характерни особености. Като негова най-съществена и отличителна черта, изясняваща вътрешно-структурните му особености, в условията на функционираща централизирана планова икономика и държавно-бюджетна система, несъмнено се явява засилената роля на държавата и партията. Представляващи съвкупност, т.е. единен организъм, те като основен субект не само очертават и задават широкия спектър, но и специфичния обхват от социално защитни елементи и условията, при които моделът функционира до началото на демократичните промени в края на 80-те години на минали век.

Изграждайки сложна командно-административна системна структура от управленски и политически органи, прилагащи определен набор от законодателно-защитни мерки (механизми), държавата и партията успяват не само да изградят, но и да наложат в самосъзнанието на населението силно изразена нагласа за отговорността и социално защитната им роля (етатистка тенденция), към която дори днес съвременното общество гледа като нейно неизменно право и задължение (Гочева, Р., Стоянова, К., 1994:11).

В началото на дисертационното изследване се прави изричното уточнение, че партийните органи и държавата декларират/постигат грижата за всички свои граждани

и обществото като цяло (въпреки съществуващата социалната стратификация) посредством институции, които изграждат сложната структура на националната система за социална сигурност, стъпвайки на идеологическата основа, че в социалистическото общество бедност и лишения няма, а т.нар. грижа за нуждаещите се е насочена само към онези, които са *„изпаднали във временно или тежко материално положение, поради независещи от тях обстоятелства“*.

Всичко това до голяма степен спомага социалистическата държава, която успява да концентрира и насочва своите усилия към гарантиране на общественото благосъстояние, да създаде (изгради) и развие специфичен *„егалитарен модел“*, отъждествяван с концепцията и разбирането за съвременната *„Социална държава“* (Държава на благоденствието, Благоденстващата държава, *Welfare state*)¹.

Диапазонът на хронологическите граници, рамкиращи дисертационното изследване, обхваща периода от края на Втората световна война до демократичните промени в края на 80-те години на XX в. С оглед на политическата и социална промяна, която се налага в България след септември 1944 г., водещ критерий за определяне началото на разглеждания период може да определи установяването на отечественофронттовската власт и нейната социална програма (17 септември 1944 г.), задаваща новите социално-политически реалности в управлението на страната. Като горна хронологическа граница, затваряща тематичния кръг от проблеми, настоящата работа очертава 1989 г., маркираща вододела между два периода, в който политическата и социална система претърпяват съществени изменения и се налагат новите социално-икономически реалности.

Правейки ретроспективен анализ на историческа специфика, която преходът към демократично управление и пазарна икономика налагат у нас за дълъг период от време, изследването разглежда проблемите на социалната защита в българското общество от втората половина на 40-те до края на 80-те години на миналия век като акцентира върху слабо изследвани от научната общност и социалната история проблеми. Отчитайки негативите, като следствие се отбелязва, че протичащите социални процеси и сложността на изградените модели и системи, както и тяхната функционалност при целия диапазон от дейностите, свързани с реализирането на обществена и социална

¹Под егалитарен модел тук ще се визира Марксисткото определение за безкласовото гражданско общество в което всички индивиди имат равни социални права (но силно ограничени такива в политическо и гражданско отношение), прилагани от държавата и партията, чрез определени социално защитни системи и действия, основно по отношение на премахването на икономическите и социални неравенства и повишаване благосъстоянието на населението.

защита на населението в социалистическа България, остават трудно разбираеми. Непознати за съвременното общество несъмнено са принципите, чрез които се прилагат различни защитни елементи и модели. Начините как те се налагат чрез определени механизми от други привнесени политически и социални системи (основно съветската), но пречупени през призмата на собствените разбирания, традиции, нужди и нагласи, за да се достигне до изграждането на егалитарното „развито социалистическо общество“.

Оправданият научен интересът към проблематиката, към която е насочено и дисертационното изследване, се разглежда не само като историческа необходимост, но и като резултат от естествената рефлексия на българското общество, която се катализира под въздействието на съществени икономически и социални промени. Всичко това налага не само обективно да се преразгледа, но и да се обясни и разбере цялостния процес по функционирането на социално защитната система от съвременна гледна точка.

Актуалност на дисертационното изследване: Като съставна и неразделна част от социалната политика на модерното българско общество, функционалността на социално защитната система и съществуващите модели след демократичните промени в края на 90-те години на XX век се превърнаха в чувствителна и болезнена тема за бързо обедняващите слоеве от населението у нас. Крайно непопулярните реформи, на които то е подложено, показва колко нестабилно и трудно приспособимо е то към новите социално-политически условия и реалности. „Неизбежните“ и „болезнени промени“, водещи по пътя към изграждането и утвърждаването на благоденстващата държава (*Welfare state*), породиха не само съмнение и недоверие, но и една оправдана носталгия към предишната социалистическа социална система. Дори днес, почти три десетилетия по-късно, когато социалните промени все още продължават да се възприемат противоречиво сред различни социални групи и слоеве от българското общество, още няма еднозначно мнение и обективна преценка за тяхната ефективност и целесъобразност, като често се правят исторически паралели със съществувалата социална система и нейните предимства или недостатъци.

Разкриването на нейните функционални особености и индивидуални характеристики, с оглед на правилното и осмисляне от дистанцията на времето, представлява обективен интерес, който е особено актуален и необходим днес. Всичко това би спомогнало за разбиването на съществуващите стереотипи и въображаеми

представи, но също така и за изясняване на основните насоки в социалната политика за периода на реалния социализъм и неговите достижения.

Същевременно темата остава актуална и в теоретико-практичен план, чрез която на базата на историческата ретроспекция и количествено натрупване на информация, бъдещите социални изследователи и законодатели могат не само да надградят и усъвършенстват съществуващата базова надстройка, но също така да използват опита, за да формират и изградят оптимални стратегии за държавна политика в сферата на социалната защита, чрез което да се допринесе за намаляването на ефекта и влиянието на негативните социални рискове и последиците за населението.

Структура на дисертационното изследване: Подчинявайки се на проблемно-хронологическия подход, поради големия обхват (1944-1989) от тематични въпроси, имащи отношение към дисертационния труд в структурно отношение, центърът на изследователското внимание е насочен най-общо само към отделни слабо проучени аспекти на социалната защита, свързани със **осигурителните системи, общественото подпомагане и социалното обезпечаване**. Разгледани са единствено онези елементи на системата, които оказват пряко или непосредствено влияние върху изграждането на защитната структура, която държавата създава като част от съществуващата социална политика. Непрекъснато взаимодействащи си, като неразделно свързани части от една обща система, те изграждат специфичния облик на социалистическия социален модел. Разглеждайки отделни техни елементи и аспекти се прави опит да се очертае цялостната картина в развитието на държавната социално защитна политика на НРБ през посочения период.

В дисертационния труд се представят и анализират социално-защитните системи и модели, които държавно-политическата (партийна) система и нейните институции прилагат както по отношение на отделния индивид, така също и по отношение на българското общество (семейства, общности и групи) в един противоречив от историческа гледна точка период.

Изследването акцентира върху двете страни в цялостния процес по изграждането на системата и моделите за социалната защита на населението - нормативната база и социалното законодателство, чрез които държавата прилага своята социалната политика, така и конкретните практически инициативи и действия, посредством която тя се реализира от нейните първостепенни разпоредителни органи (МСП, МТСГ, МНЗ, МНП, ОРПС и др.).

Центърът на изследователското внимание е насочен към два от основните компонента (елемента), изграждащи държавната социално - защитна система:

- **социалното осигуряване** - най-вече по отношение на намаляване уязвимостта на хората от определени социални рискове (безработица, трудоустрояване, старост и др.), основно свързани с политиките и програмите, предназначени към насърчаване заетостта или изискуеми контрибутивни плащания (детски надбавки, болнични, обезщетения, пенсии и др.), които имат за цел поддържане на тяхното благосъстояние.
- **социалното подпомагане** - изразяващо се в отпускането на определени средства² в брой или натура (еднократно или периодично) към уязвими лица или групи (домакинства), които не притежават възможност за адекватна социална подкрепа, с цел да се облекчат или преодолеят временни или дългосрочни състояния на уязвимост.

Изследването представя и преосмисля ролята на държавата като субект в цялостния процес по налагането и реализацията на социално защитните и функции в българското общество след приемането на Димитровската конституция през 1947 г., както и целенасочените действия с репресивен (антисоциален) рестриктивен характер по налагането и принудителното преустройство на системата, изграждайки специфичния социалистически егалитарен модел на социална защита.

Навлизайки в същността на проблематиката, обективно и безпристрастно са експонирани и очертани основните исторически извори и нормативни документи, както и тематичната литература по въпроса, изясняваща базовите постановки на дисертационния труд.

Цели и задачи на изследването: Целта на предложения дисертационен труд е да проследи и анализира:

- същността на процесите и етапите, свързани с формирането, изграждането и утвърждаването на социалистическата социално защитна система;
- на базата на изложените факти да покаже специфичните особености на социално-защитните модели и механизми, тяхното функциониране, както и определения набор от услуги (защитни мрежи), предоставяни от държавата, в периода от втората половина на 40-те до края на 80-те години на XX в.

² Еднократни или временни (некотрибутивни) помощи.

- да разкрият характерните особености на държавната и партийна интервенционна социална политика, чрез която се постига макар и твърде условния български „егалитарен социален модел“ на социално благоденствие в развитото социалистическото общество през посочения период.

Задачите, които се поставят в изследването за постигане на набелязаните цели, са:

1. Да се анализират съществуващите социално-защитни системи и механизми на прехода към егалитарен социален модел от „съветски тип“, които започват да се оформят от втората половина на 40-те до началото на 50-те години на XX век. На базата на утвърденото в средата на 30-те години на века социално законодателство и достъпните документални източници, да се покаже и очертае спецификата в трансформацията, която да спомогне за изясняването и правилното разбиране на цялостните социални процеси в българското общество;
2. Да открие по-значимите социални проблеми и насоките в социалната политика на Отечественият фронт в периода на „Народна демокрация 1944-1947 г.“ и начините, по които те се разрешават;
3. Да покаже трансформацията на социално - защитната система след утвърждаване на Димитровската конституция (1947 г.) до началото на 50-те години, когато в резултат на налагащата се държавно-интервенционна етатистка политика се ликвидира съществуващата организационна структура на неправителствените организации - благотворителните дружества и фондации за социално подпомагане и трансформирането и в държавно-бюджетна т.е. осигурителна система;
4. В контекста на цялостното изложение на дисертационното изследване да се анализира и очертае взаимоотношенията и взаимовръзките между социалната политика, защитните системи (мрежи), социалното осигуряване и социалното подпомагане;
5. На базата на определени социално-законодателни инициативи да покаже начините, пътищата и механизмите за социална защита срещу специфични социални рискове и проблеми, с които системата се сблъсква в периода на

зрелия социализъм и изграждане на развитото социалистическо общество до края на 80-те години на века, когато тя претърпява своята трансформация.

Периодизация. Така очертаните въпроси маркират своеобразната хронологическа рамка на проучването, което най-общо може да се структурира в следните по-значителни етапи от своето развитие:

- Преходен или „*период на трансформация*“ (1944-1948 г.). Той се характеризира със следните по-важни особености: коренно изменение и промяна не само на съществуващата политическа, но и социално-икономическа системата в страната след установяването на народнодемократично управление в края на 1944 г.; ясно заявена ангажираност от страна на държавата и обществено политическите формации (отечественофронтовското правителство) по отношение на социалната защита на населението; преход от социално подпомагане и благотворителност към държавен патрилинеарен - „*егалитарен*“ модел на обществено осигуряване на всички *работоспособни членове* от българското общество; законово регламентиране на трансформацията на системата, чрез серия от социално законодателни нормативни актове и документи, до окончателното утвърждаване на основните принципи, на които тя се изгражда с приетата през 1947 г. т. нар. „*Димитровска*“ Конституция на НРБ (Петров, А., 1947);
- Период на изграждане на „*социалната (етатиската) държава*“ (1949-1951 г.). Относително специфичен период, в който могат да бъдат открити две важни социално-законодателни промени, спомагащи за окончателното оформяне на системата и модела, по които ще се регламентира бъдещата социалната защита на населението за дълъг период от време.
 - Като първата специфична стъпка, характеризираща зададените насоки, може да бъде визиран **Закона за държавното обществено осигуряване** от 1949 г. (ЗДОО) (Закон за общественото осигуряване, правилници и наредби, 1950), с който се регламентира законодателно и правно прилагането на социално-осигурителната система до замяната му/отмяната му от **Кодекса на труда** в началото на 1951 г. (*Указ № 544* Кодекс на труда. *ДВ, бр. 91, 13.11.1951 г.*);

- Наред с утвърждаването на осигурителната система като форма за социална защита на населението, държавното и партийно ръководство регламентира втората по съществена промяна, с която се ликвидират не само всички неправителствени организации, благотворителни дружества и фондации (*Наредба № 2557* на МНЗСГ. – *ИПНС, бр. 93, 20.11.1951 г.*), но се изгражда (оформя) втората социално защитна мрежа на изцяло **държавното обществено подпомагане** (Указа за обществено подпомагане. – *ИПНС, бр. 77, 25.09.1951 г.*).
- Период на **утвърждаване на „егалитарният“ социален модел**, като специфична отличителна черта на развитото социалистическо общество (1951–1989 г.). Етап, характеризиращ се не само с капсулирането на системата, но и с безусловното налагане на активната роля (и място) на държавата и партията, при регламентирането, прилагането и осъществяването на цялостния диапазон от социално-защитни (рестриктивни) мерки, действия и механизми по отношение на населението в България през посочения период.

Обект и предмет на изследването: Като **обект** настоящото изследване разглеждат най-общо: системите и моделите (мрежите) за социална защита на населението като съвкупност от социално осигуряване, социално подпомагане и социално обезпечаване; тяхната насоченост към трайно ограничаване на социалните последствия при настъпването на определени социални рискове или възникването на условия за тяхната реализация; отделните законодателни и практически дейности, както и начините и пътищата, по които те се осъществяват и прилагат от държавата - контрибутивни и неконтрибутивни плащания, престации и социални услуги.

Като **субект**, който осъществява и реализира цялостния набор от законодателни, управленски и изпълнителни действия и мероприятия по отношение на прилагането на социалната политика и социалната защита на населението, ще се визират всички държавни и партийни органи на управление на страната.

Като **предмет**, определящ реалните и конкретни аспекти, чрез които обектът функционира, се разглеждат изграждащите го елементи и механизми на социално защитната система - закони, мерки, действия и инициативи на държавното и партийно управление, осигуряващи необходимите условия за реализирането на цялостните социални дейности през посочения период.

Методология на изследването: Методологическите подходи, използвани в хода на настоящата работа, до голяма степен могат да се разглеждат в пряка зависимост с основните източници, използвани за нуждите на историческото изследване. *Теоретичната реконструкция, сравнителният анализ*, работата с *документални и архивни материали*, спомагащи за цялостното изясняване на проблемно-хронологическата рамка на събитията, показват ясно използвания набор от методологически инструментариум.

Източници: За нуждите на дисертационното проучване са използвани достъпни исторически извори - официални документи и архивни материали на държавното и партийното управление, съхранявани в системата на Държавна агенция „Архиви“ - Централен държавен архив (ЦДА) към Главно управление на архивите при МС, протоколи на Политбюро и Централния комитет на БКП, различни законодателни актове, нормативни документи, наредби, закони, постановления, правилници и разпоредби, указания, статистически справочници, периодични издания и др.

Най-общо документалните източници могат да бъдат класифицирани в няколко основни групи, както следва:

- **официални** - всички нормативни и законодателни актове, издадени на държавно-политическо и административно ниво. На първо място тук влизат всички закони, имащи за предмет на регулиране социалната сфера и защита на населението, приети или утвърдени от Народното събрание. Тук влизат всички укази на президиума на Народното събрание и Държавния съвет на Народна република България; отделни постановления, разпореждания, правилници, наредби, заповеди и указания на Министерски съвет, на отделните министерства (МНЗ, МТСП, МФ и др.), на ръководителите на дирекции, отдели и изпълнителните комитети, на народните съвети, отделните ведомства, учреждения, предприятия и организации, както и съпътстващите документи по изработването, приемането и изпълнението им - проекти, програми, планове и официална кореспонденция. На второ място, тук могат да бъдат визирани всички общи нормативни актове с диференциран предмет на регулация, които съдържат отделни разпоредби с пряко или косвено отношение към системата за социално-защитна регулация. Такива могат да се открият в съдържанието на различни законодателни

актове, (Например в Закон за бюджета на НРБ за 1948 г. и др.) протоколи от заседания, заповеди и разпореждания на централното ръководство на БКП, решенията на Политбюро и на Централният комитет, както и на различните отдели, областните и окръжни комитети на партията, третиращи отделни аспекти, свързани със социалната защита на българското общество;

- **неофициални** - всички източници с публицистичен или научен характер, имащи отношение към разглежданата проблематика. С тематична насоченост тук могат да бъдат открити отделни материали, публикувани в специализирани издания като: „*Обществено подпомагане*“, „*Трудове на Института за социални проучвания*“, както и в официалните партийни вестници и списания от периода като: „*Работническо дело*“, „*Отечествен фронт*“ и „*Ново време*“.

Историографски преглед: С оглед на интерпретирането и правилния анализ на историческата информация се прави историографски преглед и критически анализ на тематичния кръг от проблемите, имащи отношение към социалната защита в България през посочения период. Представени са всички по-значими автори³ и специалисти в областта на социалното дело, осигурителното законодателство, благотворителността, трудовото право и здравната защита, както и отделни трудове и монографии, разглеждащи отделни аспекти и въпроси, засегнати в дисертационното изследване.

Тезата, която се застъпва в настоящото дисертационно изследване, се основава на декларираната от системата държавна политика (Луканова, П., 2014:1-3) на пълна социално-осигурителна защита, която се налага от началото на 50-те години на XX в. Въпреки че държавата и партията, на базата на широките и властови правомощия, законодателно (конституционно) и политически не само задават, но също така и гарантират всички действия и мероприятия по защита на населението, те не успяват да обхванат и покрият напълно целия диапазон от социални рискове и услуги, от които се нуждае българското общество. Наложена (привнесена) твърде „*условно*“ в определени случаи (като безработица, социално включване и др.) социалистическата социална система е принудена индиректно да прилага като втора защитна мрежа специфични форми, модели и механизми за социално обезпечаване и социално подпомагане, които

³ Сред тях могат да бъдат посочени: Янулов, И., 1956; Кацаров, И., 1967; Константинов, Н., 2011; Николова, В., Стоянова, Р., 2009; Марчева, И., 2016; Брунбауер, У., 2010.

в определени случаи могат да се характеризират като антисоциални (репресивни) и дори дискриминационни.

Като **дефиниция**, която отговаря най-точно на смисъла, вложен в термина **социална (осигурителна) защита** в настоящия дисертационен труд, ще се приема:

- насочването, планирането и реализирането на централно, управленско и партийно ниво, на всички законодателни инициативи, мерки и практически дейности за ограничаване или премахването на определени социални рискове, социално включване, контрибутивни и неконтрибутивни престации, трансфери на ресурси под формата на социални услуги и помощ към отделния индивид и членовете на обществото, застрашени от изпадане в бедност или затруднено положение от страна на държавата, с цел изграждане на равноправно и благоденстващо общество.

Терминология. В началото на настоящото изложение се правят някои етимологични уточнения относно инструментариума, използван в проучването, чрез въвеждането в обръщение на документи, източници и литература от един период, когато изразните средства на режима се пречупват през призмата на социалистическата идеология и фразеология. С оглед на многослойното смислово съдържание, което определени понятия като „**социална защита**“ имат, тук подробно се анализират и извеждат неговите насоки и действия по отношение на:

- „**социално подпомагане**“, в което влизат всички палиативни действия и контрибутивни плащания по осигуряване, закрила на майките и децата (до 18 г. възраст), семейни помощи и надбавки, целеви помощи и грижи за самотни възрастни и сираци, за хора с увреждания (слепи, глухонemi, морално паднали, бавноразвиващи се и морално-застрашени деца и юноши), социални услуги и помощ за инвалиди и ветераните от войните и лица с психически разстройства;
- „**безработицата**“ или както тя е дефинирана в различни нормативни документи и публикации като: „**индивидуални случаи на принудителна незаемост на работниците**“ (Янулов, И., 1956: 96) или „**временно не настанени на работа лица**“ (Кацаров, И., 1967: 145);
- при „**социално включване**“ - с цел пълноценна интеграция в обществените отношения, преодоляване на бедността, повишаване нивото на образование и задоволяване на социално битови условия за живот.

Придържайки се към зададените теоретични предположения, изследването проследява и разглежда отделни аспекти, свързани със социалната защита и нейните проявления през посочения период, а именно:

- Пътищата, по които политическият режим достига до „*универсална социална система*“, подчинявайки се на абсолютен контрол върху предлагането и реализирането на социални услуги от страна на държавата, посредством установяването на сложна командно-административна структура, която се явява специфична отлика за разглеждания период;
- Начините, по които държавният и политически строй реализира основните насоки и виждания в социалната политика на НРБ, която след трансформацията на системата и нейното капсулиране от началото на 50-те години на миналия век вече не се съобразява с основните принципи на социална кохезия⁴.
- Прилагането на индивидуални модели, подходи и механизми за социална защита, които са изцяло и само в прерогативите на държавното и партийно ръководство.
- Функционирането на сложни властови и йерархично подчинени системи и механизми, които в определени моменти създават специфични условия и предпоставки за неравенства, антисоциални и дискриминационни форми на социална политика, които генерират допълнителни социални проблеми и напрежение в социалистическото общество.

ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА

1. СИСТЕМИ И МОДЕЛИ

1.1. Системи

Теоретична постановка: Предизвикателствата пред всяка социално-защитна система, независимо от историческият контекст, в който тя се развива, предполага

⁴ Социална кохезия, тук ще се разглежда в контекстът на съвременното разбиране, като подход и процес на сближаване и приобщаване в обществото, основаващ се на преодоляване на неравенството, несправедливостта, маргинализирането и социалното изключване на определени индивиди и групи. Социалната кохезия през посочения период води до взаимното приемане на различните обществени групи, включително и тези на най-бедните и споделяне на отговорностите. Въпреки че социалистическата социална кохезия не може да реши и премахне изцяло социалните проблеми, тя има за цел да смекчи социалните контрасти и да отслаби икономическата тежест върху социално слабите слоеве от българското общество.

прилагането на определен набор от ефективни и адекватни на социалните нужди мерки, гарантиращи социалната сигурност на обществото. Осигуряването на определена (комплексна) базова социална защита, независимо от политическата форма на управление, може да се разглежда като своеобразен индикатор не само за качеството на живот на обществото, но и за това доколко държавата е социална (Luhmann, N., 1995: 7-8).

Основополагаща по отношение на държавната социална политика, в структурно отношение, социалната система се изгражда като сложен комплекс от законодателни актове и мерки, които се реализират чрез органите на държавно управление, които осигуряват социалната защита на населението и подпомагане на социално уязвими групи от населението.

Общоприето е да се счита, че държавата като съвкупност, обединяваща всички интеграционни процеси и действия по урегулирането на социалните отношения и взаимодействието между отделните индивиди в социума, създава определени властови йерархични системи и структури с ясно регламентирани и изразени защитни (социални) функции. Принципите, целите и задачите, на които тя се подчинява за постигане на общото социално благоденствие, са водещите при изграждането и прилагането на всяка социална политика. С организирането на национални модели и системите за социална защита (сигурност) най-общо всяка държавата създава специфични условия за превантивни, но и подпомагащи действия срещу настъпването на определени социални неблагоприятия (рискове).

Социално-защитната система на пост военна България. С прехода към народнодемократично управление и установяването на социалистическия модел на управление след 1944 г. коренно се изменя не само съществуващата социално защитна система, но и основните принципи в социалната политика на българската държава. Подчинявайки се на политическата конюнктура (марксистко-ленинската идеология), постепенно в държавата се изгражда специфична система от централизирани държавно-политически органи, с ясно изразени властови функции и правомощия по прилагането и реализацията на всички действия и мероприятия за социална защита на населението. В пълен противовес на концепцията и разбирането за равнопоставеността и разделението на властите, държавното управление в България след 1944 г. постепенно се трансформира и централизира, подчинявайки се на абсолютния контрол, упражняван от страна на Българската комунистическа партия (БКП). Това произтича от нейната властово-репресивна роля, която се утвърждава в периода на Народна демокрация

(1944–1947) и се регламентира законодателно в Конституцията на НРБ (1971 г.). След преобразуването на съществуващата до тогава „буржоазно-капиталистическа“ социална система, се налага сложна бюрократична командно-административна структура, която за разлика от западноевропейските социални системи вече се подчинява (развива) в тясно взаимодействие с паралелните партийни структури и органи по места, което създава определена двойственост във функционалността и действията на защитните системи и органи.

Организирана на базата на определен набор от идеологически и социално значими принципи, цели и задачи, социалната защита в социалистическа България може да се разглежда като съвкупност от действия, най-общо насочени към приоритетното задоволяване на обществено значимите потребности на социума като основна съвкупност и чак на второ място на отделните нуклеарни групи (индивиди, домакинства, семейства) като съставна част, които изграждат концепцията и разбирането за ролята на държавата.

Съчетаването и дори срастването на държавата и партията като съвкупност от обща система се превръща в специфичен елемент за прилагането на социално защитната политика, която ясно показва йерархичното ниво на изградените компетенции. С оглед на това тя може да се разглежда не само като субект, но и обект в една относително затворена (капсулирана) система, реализираща всички дейности по защитата на населението в България през посочения период.

1.2. Модели

Изхождайки от разбирането, че всяка „социална система“ има специфични отличителни черти и индивидуални особености, които характеризират отделните национални системи, т. нар. „*съветски модел*“ (Константинов, Н. 2011: 207), към който България се причислява от средата на XX в., могат да бъдат изведени неговите характерни отличителни белези, определящи го като:

- **модел**, при който социалистическата държавата функционира не само като политическа власт, но също така организира, налага и целенасочено прилага политически и административно-рестриктивни методи за контрол и регулация, имащи за цел:
 - да изгради социалистическо безкласово общество, в което няма да има „потиснати и унижени“;

- да гарантира минимално ниво на сигурност (доходи) на отделните индивиди и семействата;
- да намали несигурността, посредством подпомагане на отделните членове на обществото чрез осигуряване на социална защита срещу определени „социални неблагоприятия“ (например заболяване, старост или временни случаи на принудителна незааетост на работниците - безработица) (Луканова, П., 2014: 3);
- да гарантира на всички индивиди (работници и селяни), независимо от техния статус или класа⁵, че задължително ще получават, ако не най-доброто възможно ниво от социални услуги, то в определени рамки минимални социални услуги, съобразени с възприетите от обществото и политическата система базови стандарти за тези социални услуги (Pierson, Ch., Castles, F. G., Naumann I., 2003: 18; Briggs, A., 1961: 221-258).

Под въздействието на политическата промяна и реструктурирането на икономическата система по време на прехода от народна демокрация към развито социалистическо общество, постепенно се създава усложнена система на взаимоотношения и специфични йерархични нива на подчинение при взаимодействие между държавното и партийно управление и обществото, което задава спецификата на изграждащия се модел.

В широк смисъл, социалният модел може да се възприема и в контекста на идеологическото разбиране за безкласовото общество, в което общата собственост и средствата се преразпределят от и чрез държавата, даваща възможност за задоволяването на основните човешки нужди на трудещите се. Изграждайки концепцията за гарантиране на основните човешки потребности (*„от всекиго според възможностите, всекиму според потребностите“*) държавата и партията се разглеждат като сложно взаимодействаща си система, създаваща в определени условия - всеки трудоспособен гражданин гарантирано да получи работа, чрез която да задоволява не само своите индивидуални обществени потребности, но също така благополучието и благосъстоянието на своето семейство.

⁵ Независимо че социалистическото общество изключва класовото разделение, социалната сегрегация разграничава различни категории и групи, като: работници и трудещи се, селяни и земеделски стопани, хора на интелектуалния труд и др.

ПЪРВА ГЛАВА.

ОБЩЕСТВЕНОТО ПОДПОМАГАНЕ В ДЪРЖАВНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ (30-те до средата на 40-те години на XX в.)

Общото състояние, характеризиращо социално-защитната система в България от предвоенния период (между 30-те и 40-те години на XX в.), може да се определи като сравнително добре развито за времето си от законодателна гледна точка (Димитрова, Н., 2012: 233-234.; Marshal, T., 1975: 21). Подобно на повечето западноевропейски държави и у нас в средата на 30-те години на XX в. се приема първият специализиран закон за целите на социалното подпомагане (*Указ № 201 Наредба-закон за обществено подпомагане (ЗОП) ДВ, бр. 196, 28.11.1934 г.*).

Най-общо целта на тази законодателна кодификация се изразява не само по отношение на дейности, свързани с подпомагане на индивиди и лица, изпаднали в нужда и бедност, но също така регламентацията на държавна намеса (интервенция) по отношение на регулацията, свързана със системата за социална сигурност на българското общество. Фундаментален по своето значение, този нормативен акт остава действащ до втората половина на 40-те години на XX век, когато под влиянието на политическата трансформация се изгражда социалистическата система за социална сигурност.

Макар и не дотам съвършен, законът въплъщава идеята за социалната роля на държавата и нейната отговорност, основавайки се на исторически утвърдилите се общочовешки принципи за взаимопомощ и милосърдие.

Следвайки общите световни тенденции и насоки от този период в българското общество все по-осезателно се налага (осъзнава) ролята на държавата не само като катализатор на центростремителните обществено-икономически и политически процеси, но и социалната (защитна) роля, която тя оказва за обществените взаимоотношения и сплотяване на нацията. Консолидирайки всички дейности по обществената грижа и защита на населението държавата не само започва да задава основните насоки за изграждане на социалната държава, но също така получава ръководна и водеща роля в изграждащата се системата за общественото подпомагане (Янулов, И., 1938: 3-4; Николова, В., Стоянова, Р., 2009: 250).

С избухването на Втората световна война българската държава навлиза в специфичен период, белязан от сериозни социални сътресения и предизвикателства за

българското общество. Подложена на натиск, функционалната дейност на социално защитната системата поставя пред държавата все по-нарастващи изисквания и нужда за упражняване на социална интервенция от нейна страна. Задълбочаващите се социалните проблеми, породени от военния конфликт и тяхното разрешаване, се превръщат в основна програма за първото следвоенно правителство на Отечественият фронт, което се установява в България след 1944 г.

ВТОРА ГЛАВА

1. ПЕРИОД НА ТРАНСФОРМАЦИЯ (1944–1948 г.)

1.1. СОЦИАЛНО ЗАЩИТНА ПОЛИТИКА НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО

След установяването на народнодемократичната власт от антифашисткото правителство на Отечественият фронт на 9 септември 1944 г. България навлиза в специфичен период на трансформация, характеризиращ се като „*преход към социалистическо управление*” (Калинова, Е., Баева, И., 2002: 13; Огнянов, Л., 2006:189).

Коренната промяна, която правителството начело с Кимон Георгиев (1944-1946) започва, дава съществено отражение във всички сфери на държавния, обществен и социално-икономически начин на живот в страната. Радикалните изменения променят не само съществуващият до тогава облик на държавно-политическото управление, но също така и на утвърдения модел и функционалното развитие на социално защитната система у нас.

С оглед на продължаващата война, стопанската и финансова разруха, инфлацията и задълбочаващите се социални проблеми, голяма част от населението на страната бързо и прогресивно обеднява (Константинов, Н. 1980: 81). Изправяйки се пред очевидната нужда от материална и морална подкрепа за всички слоеве от българското общество, държавата (правителството) се изправя пред значително предизвикателство, маркирайки нов етап в развитието на социалната система за обществено подпомагане. Разрешаването на належащите социални проблеми се превръща в една от основните и първостепенни задачи със специфично място в социалната политика на ОФ правителство. Това до голяма степен предопределя и нейната инициативност, която намира съществено място и отражение в програмната

декларация за насоките на Отечествения фронт, представена на 17.09.1944 г. (в. *Отечествен фронт*, бр. 8, 18.11.1944 г.; Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, 1969: 33-36).

Сред съществените акценти в отделните раздели, третиращи специфични области и направления за бъдещото развитие на страната, могат да се открият вижданията и ангажимента, които управляващите (принципно) възприемат по различни въпросите, имащи отношение, както към социалното подпомагане и обезпечаване на българското общество, така и към решаването на належащите социални проблеми, които най-общо те се свеждат до:

- Учредяване министерство на социалната политика .
- Ефикасна помощ за бедните.
- Грижи за болните, сираците и старците.
- Чувствителна и незабавна помощ на пострадалите от бомбардировките.
- Всестранни грижи за жената майка.
- Обезпечаване работа за всички.
- Всенародна медико-социална застраховка.
- Особени грижи за подрастващите поколения.
- Снабдяване на обезземленото и малоимотното население с нужната за неговото стопанско съществуване земя.
- Прогресивно данъчно облагане с определяне необлагаем екзистенц-минимум за данъкоплатците, обременени с големи семейни тежести.
- Своевременна и квалифицирана медицинска помощ за населението.
- Повдигане жизненото равнище и здравната култура на народа.
- Социални застраховки за всички слоеве на населението.
- Определяне минимални заплати и надници за работниците и държавните наемници съобразно с нивото на живота.

В изпълнение на заложената от отечественофронтовското правителство програма през следващите години до началото на 50-те години на века се предприемат серия от мерки и социално законодателни инициативи, характеризирани от дистанцията на времето като радикални, както по отношение на структурно и организационното изграждане на системата, така и по отношение на нейната практическа реализация.

1.2. ФОРМИ НА СОЦИАЛНО ПОДПОМАГАНЕ В ПЕРИОДА НА НАРОДНА ДЕМОКРАЦИЯ (1944-1948)

В периода от края на 1944 г. и началото на 1945 г. съществуващата социалната стратификация в българското общество значително се влошава. Реалната опасност от бързо и прогресивно обедняване в съчетание с нищетата, породени от бушуващата война, niskият жизнен стандарт и високи нива на безработица, изправят хиляди бедни селяни и занаятчии пред прага на пълното разорение и абсолютна бедност. Наред с изложените социални проблеми, очевидната нужда от пряко подпомагане на всички уязвими групи и лица, несъмнено обуславя широкия спектър от социални изисквания и предизвикателства, пред които се изправя новата власт.

Пред държавното и политическото управление на страната, с цялата си отговорност на преден план, приоритетно излиза задачата, не само да се ограничи и предотврати по-нататъшното влошаване жизнено равнище на населението, но също така да се подобри неговото социално и материално положение. Социално ориентирано, под натиска на протичащите политически промени и в унисон с налагащата се идеологическа рамка, се възприема принципът за оказване на незабавна и реална (пряка) помощ на най-нуждаещите се и уязвими членове на българското общество - сираци, многодетни семейства, социално слаби, възрастни хора и инвалиди (недъгави).

През този начален етап, все още поради обективни причини и липса на реална възможност държавата сама да поеме всички социално палиативни функции, се запазват съществуващите традиционни форми на обществено подпомагане, прилагани и в предходния период.

Пред очевидната невъзможност държавата с нейните подсистеми и структури (все още) сама да подпомага и издържа увеличаващият се контингент от нуждаещи се, се „принуждава“ да продължи сътрудничеството си със съществуващите от предходния период благотворителните дружества, фондации, църковни мисии и религиозни организации. Съществен елемент в своеобразното *status quo* на „съвместното съществуване“ между двете системи несъмнено се явява моделът на взаимодействие, урегулируещ процесите, свързани със социалната защита на най-уязвимите от към социални рискове групи лица - възрастните, немощните и особено тази на изоставени деца и кръгли сираци.

Съществуването през посочения период на две паралелни системи, подчиняващи се на различни виждания и една цел, несъмнено задълбочава проблемите между тях, като пътищата за тяхното решаване минават по пътя на естествения подбор. За съществуващия неправителствен сектор от обществени и благотворителни организации, подвластен на различна морално-ценностна система и социални принципи, не можеш да отговори адекватно на новите социални изискванията и настъпващата промяната, сблъсъкът се оказва неизбежен.

Породеното недоверие и очевидното противопоставяне между системите, най-общо може да се разглежда като резултат от протичащите политически процеси, свързани с трансформацията на съществуващия модел и затрудненията в общата комуникация и ръководство от страна на държавата, което може да се тълкува като ясен знак за наложителна промяна.

Свършено обосновано от гледна точка на налагащите се политически тенденции, но и с оглед на по-силните центростремителни процеси за засилване ролята на държавата в социалната защита на обществото, може да бъде разгледано решението, което държавата приема в началото на 1948 г. по отношение на Благотворителните организации и тяхната дейност (Указ за изменение на Закона за обществените грижи и възпитание на детето. – *ДВ, бр. 89, 17.04.1948 г.*). С нарочно постановление, всички домове и общежития, ръководени дотогава от кариативните дружества и филантропски организации, са административно задължени да преминат на общо подчинение към държавата т.е. към МТСТГ, като цялостната им издръжка да се финансира по линия и само на държавният бюджет (ЦДА, ф. 15, оп. 1, а. е. 70, л. 194; ф. 160, оп. 9, а. е. 5, л. 172-173).

След започналото преустройство и реструктурирането на системата в условията на налагащ се държавен монопол върху социалните услуги, като естествен завършек, маркиращ горната граница на настоящия подпериод, могат да бъдат посочени действията на държавното управление по ликвидирането на съществуващия неправителствен сектор от благотворителни дружества и организации.

С неговото ликвидиране в края на 40-те и началото на 50-те години на XX в. практически се слага край на съществуващия до тогава двусистемен либерален модел за социална защита. Въпреки че измененията се явяват естествен еволюционен процес, свързан със засилването ролята на държавата (етатизъм), пътищата за реализиране на толкова кардинална промяна, както се вижда от провежданата политика в периода на народна демокрация, се подчинява както на динамиката в политическото развитие на

страната, така и на центростремителните процеси, целящи консолидацията и социалната защита на българското население.

Разширявайки обхвата на социално осигурителната система и организацията (централизацията) на общественото подпомагане, започват да се прилагат значително по-широк кръг от социални услуги и дейности, засягащи всички нуждаещи се. Най-съществен елемент във функционалността на системата несъмнено може да бъде отчетено по отношение на прокарването на безплатна медицинска помощ (за майки и деца), която в последствие ще се превърне в отличителен белег за системата.

Осигуряваща макар и в минимални (базови граници) социална защита, държавата - респективно политическото управление на страната, доминирано от БКП, от тук нататък ще „изисква“ пълното подчинение от страна на обществото, на което тя ще гледа като неизменно свое право и започва да прилага (упражнява) силовото. Разрушавайки съществуващия модел, държавата се превръща в единствен и основен доставчик на социални услуги в относително затворена (капсулиращата се система/модел), което задава новите насоки за бъдещото развитие на социалната защита. Проблемите и предизвикателствата, с които тя се сблъсква в процеса на нейното утвърждаване, бележат началото на започващия нов период в нейното развитие.

2. ИЗГРАЖДАНЕ НА СОЦИАЛНАТА (СОЦИАЛИСТИЧЕСКА) ДЪРЖАВА (1949-1951)

В периода на преход от народна демокрация към утвърждаване на социалистическата система от съветски тип (1949-1951) българското общество преминава през един не много продължителен, но специфичен етап, който днес от дистанцията на времето може да бъде характеризирен като фундаментален за изграждането на социалната държава. В много отношения доближаващ се до идеалния структурен модел, съчетаващ всички под системни нива за социална защита, той въплъщава вижданията и разбирането както за обществено осигуряване и социално подпомагане, така и за материалното благоденствие и обществения просперитет на населението, основен източник на която трябва да бъде волята на народа.

За преодоляване на бедността и нищетата и причините, които пораждат всички социални проблеми, решаваща роля несъмнено оказват базисните положения, заложили

в преамбюла на Димитровската конституция, приета на 06.12.1947 г. (Конституция., 1948; Петров, А., 1947).

С оглед на новите насоки, в които държавното и политическото ръководство на страната се опитват да насочат обществените процеси, по отношение на социалната защита на населението се прилага (привнася) съветския социалистически социален модел⁶, чрез който не само се цели да се отговори на нарастващите изискванията към системата, но и да се следва опитът на вече „утвърден“ социален модел. Един от съществените акценти в иницирираната промяна е, че започва да се върви не само към *трансформиране на цялостния модел* на съществуващата социално защитна система в България, но и *преобразуването му* изцяло в *осигурителен*.

Въпреки че тук основният акцент се явява трудът и трудовата заетост (дейност), чрез Конституцията държавата се опитва да **обхване** в социално защитната си рамка не само осигуряващите се работници, но вече и в по-широк смисъл цялото (работоспособно) население, т.е. и тези членове на обществото, които до този момент поради различни причини са останали извън държавното обществено осигуряване (ДОО).

След „налагането“ на еднoпартийният модел и нормализирането (капсулирането) на обществено-политическата система в края на 40-те години на XX в. в България се създават обективни условия и предпоставки за реализиране на подобна радикална социална промяна.

2.1. ДЪРЖАВНО ОБЩЕСТВЕНО ОСИГУРЯВАНЕ (ДОО) – 1949 г.

От втората четвърт на 40-те до началото на 50-те години на XX в. наред с конституционните изменения и икономическия подем, спомагащ за плавното повдигане на жизненото равнище на населението, се пристъпва към цялостен обхват от системата на държавното обществено осигуряване. Развитието на центростремителните процеси и няколко годишните усилия за кодификация на законодателството в тази област, намират естественият си завършек с приетият през 1949 г. Закон за общественото осигуряване (*ДВ, бр. 11, 17.01.1949 г.*).

⁶ До голяма степен в социално-правно отношения Димитровската конституция от 1947 г. преповтаря целия раздел регламентиращ основните права и задължения на гражданите в СССР (*Глава X. Основные права и обязанности граждан, Статья: 118-120*) от Сталинската Конституция (Конституция СССР, 1936: 27-28)

Обединяващ в себе си функциите на Държавният институт за обществено осигуряване и Дирекцията на пенсиите за изслужено време, съществуващото осигуряване възприема либерално-демократичния модел, който и днес използват повечето от съвременните държави.

Сред основните достойнства на така структурираната система, могат да бъдат изтъкнати следните и положителни елементи:

- прилагане на разходно-покривна (разходно-разпределителна) схема;
- обединяването на всички пенсионни фондове (пенсионно-покривната система);
 - при (трудова) злополука;
 - за пенсии.
- премийно-покривна схема (функционираща на капиталови принцип).

Така основната дейност на държавния институт за обществено осигуряване, като форма на организирана (материална) защита на всички трудещи се граждани на Народна република България, се състои в определянето и отпускането пенсии, помощи и обезщетения в случай на болест и майчинство, злополука, инвалидност, старост, смърт, безработица и семейни добавки.

В резултат на системно прилаганата социално осигурителна (защитна) политика, провеждана от държавното и политическо управление на страната към началото на 50-те години на XX в., българското общество не само че се трансформира и започва да укрепва, но също така преодолява до известна степен негативните тенденции и процеси, свързани със социалната защита от предходния период. За кратко време социално осигурителната система се развива интензивно, обхващайки преобладаващата част от (работоспособното) население, разширявайки не само кръгът от социални рискове, но и тяхното покритие като същевременно се върви към трайно диференциране и разграничаване на моделите и системите за социално осигуряване и социално подпомагане.

2.2. ДЪРЖАВНОТО ОБЩЕСТВЕНО ПОДПОМАГАНЕ И СОЦИАЛНИ ГРИЖИ

(края на 40-те – началото на 50-те години на XX в.)

Разглеждайки социалната защита като система, но и съвкупност от елементи, насочени към трайно осигуряване (подпомагане) на българското пост военно общество, наред с правната кодификация и развитие на осигурителните форми и схеми в условията на протичащата трансформация на съществуващият модел, държавно-

политическото управление на страната върви успоредно и по посока на изграждане на втората защитна мрежа - социалното подпомагане, целящо предоставянето на широк спектър от социални услуги, помощи и трайна грижа, насочена както към майки и деца, така и към лица и индивиди, изпаднали в очевидна нужда или затруднение.

С оглед на протичащите преобразувания на съществуващия модел и изграждането (трансформирането му) в държавно обществено подпомагане, единствените носители през този период (при липсата на НПО сектор от благотворителни организации по места), наред с окръжните комисии за социална грижи към МТСГ, остават само местните органи на държавната власт в общинските и окръжни **народни съвети** (общините).

Осъществявайки практическите дейности по места, целта е да се окаже социална защита на крайно нуждаещите в малките поселения, където няма съществуващи или действащи структури на дирекция социални грижи, които същевременно да могат да правят предложения и до окръжните комисии и МТСГ за разрешават възникнали социални проблеми.

В системната структура и компетенции на комисиите за социални грижи при околийските, градските и селски народни съвети влизат:

- грижа за деца;
- обществено подпомагане;
- подпомагане на пострадалите от войните;
- подпомагане при обществени бедствия и настаняване на бежанци;
- грижа за новобрачни многодетни семейства.

В условията на така създалият се социален вакуум и трансформиращо се обществено подпомагане, при което се търси нов подход за пряка социална помощ на нуждаещите се, но също така и поради спецификата на налагащите се политически и обществено-икономически отношения, на този етап държавното управление на страната, използва като (временно) решение за възникнали социалните проблеми, традиционно утвърдените форми за социална сигурност, които не само са се развили исторически (Чавдарова, А., 2012: 136-137), но и намират приложение в малките и големи населени места (общини).

3. ЕГАЛИТАРЕН СОЦИАЛЕН МОДЕЛ В РАЗВИТОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО (ОТ 50-ТЕ ДО КРАЯ НА 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

3.1. НАЛАГАНЕ (ПРИВНАСЯНЕ) НА СЪВЕТСКИ СОЦИАЛЕН (СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ) МОДЕЛ (1950 –1957).

В края на 1948 г., непосредствено след утвърждаване на програмните решения на V Конгрес на БРП (к) (Ф. 1Б; оп. 5; а. е. 28, л. 4-8.) и възприемането на концепцията, свързана с осъществяването на бърз преход от капиталистическо управление към социализъм, за кратък период от време в социалната политика на България протичат интензивни процеси, свързани със съществена и радикална промяна по отношение на налагането (привнасянето) на социалистическия социален модел от съветски тип (Константинов, Н., 2011: 10).

Социалната политика в „*служба на народа*“, както тя ще се афишира в последствие от комунистическия режим, изцяло се подчинява на идеята и разбирането за равенство (егалитаризъм) и социална справедливост в българското общество (Знеполски, И., 2009: 414). За осигуряване основните социални потребности на населението, системата се обляга на основополагащите се принципи за преразпределението и уравниловката на социално най-слабите и изостанали части от обществото. Въпреки че като подход и процес социалистическата „социална кохезия“ се основава на съвременните разбирания за приобщаване в обществото и преодоляване на социалните неравенства, нейната специфична рамка до голяма степен има за цел основно да смекчи (притъпи) явните социални контрасти чрез установяване на минимални базови стандарти.

При засилващите се процеси на централизъм и командно-административно управление, прилагането на определени социални политики и програми за социална защита се съпровождат с радикални по своята същност изменения, които засягат всички нива на защитната система.

3.2. „СЪВЕТИЗАЦИЯ“ НА СОЦИАЛНО ОСИГУРИТЕЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ (50-те години на ХХ в.)

Първата по съществена промяна, бележеща началото на този необратим процес, може да бъде съотнесена към решението на Политбюро на ЦК на БКП от 02.03.1950 г.

за преминаване (прехвърляне) на краткосрочното осигуряване, социалните грижи и охраната на труда в компетенциите на ЦС на ОРПС (Ф. 1Б; оп. 6; а. е. 740, л. 23). Независимо че с това решение се нарушават основните принципи на функционалност на осигурителната система, нейното трансформиране до голяма степен се „обуславя“ с издигане ролята на Профсъюзите. Причините, както се изтъква в мотивите към решението, се разглеждат като резултат от „назрялата потребност“ да бъде преодоляна „откъснатостта“ на осигурителната защита и предаването и изцяло в ръцете на самите „трудещи се“ (БКП. 1955: 268). Това до голяма степен, както се оказва, е продиктувано от факта, че изцяло се копира (привнася) съветския опит на социално осигурителен модел, който в индоктринираното българско общество се разглежда като единствено правилния и прогресивен модел, макар и функциониращ при различни обществени отношения.

Налагайки специфичните методи и механизми на съветската социална политика, държавното управление на страната пристъпва към постепенното „одържавяване“ на съществуващото обществено осигуряване. В изпълнение решенията на Политбюро на ЦК на БКП в началото на същата година, бюджетът на ДИОО се включва (интегрира) в републиканския бюджет на страната (ЦДА, ф. 164, оп. 1, а. е. 69, л. 53.).

Необратимостта на протичащите процеси и деструктивното разкъсване на социално осигурителната система приключва в края на 1951 г., когато с нарочно постановление във връзка със закриването на МТСГ (*ИПНС, бр. 91, 13.11.1951 г.*; Ф. 1Б; оп. 6; а. е. 1180), Министерски съвет решава да поеме заедно с МНЗСГ и ЦС на ОРПС неговите функции, не само по отношение на краткосрочното осигуряване, както е в СССР, но и дългосрочното (пенсионното) осигуряване (*Постановление № 84 ДВ, бр. 10, 26.10.1951 г.*). С прехвърлянето на някои държавни функции по организацията и ръководството на общественото осигуряване към Профсъюзите (ЦДА, ф. 136, оп.7, а. е. 454, л. 1.) се възприема почти изцяло Съветския модел за социална (осигурителна) защита.

Разрушавайки фондовата система, от началото на 50-те години в България се възприема:

- модел на държавно-обществено осигуряване, основаващ се изцяло и само на разходно-покривна система;
- пряка държавна интервенция, упражняваща контрол, както върху определянето на вноските така и върху осигурителната покривност;

- ликвидиране на запасните фондове и преливането им (включването им) в общия държавен бюджет.

Независимо че в периода от началото на 50-те години на XX в. социално осигурителната защита претърпява значителни промени, разделянето на краткосрочно и дългосрочно осигуряване не променя съществено нейния характер. Целите и задачите, които тя изпълнява, въпреки наложената децентрализация, се подчинява на тогавашните принципи и разбиране за функционалността на системата. Усложнената командно-административна структура на управление и нейната бюрокрализация не позволява (изключва) възможността тя да бъде осъществявана от единен орган.

3.3. ОБЩЕСТВЕНО ПОДПОМАГАНЕ (СОЦИАЛНА ГРИЖА) В „СЛУЖБА НА НАРОДА“ (50-те години на XX в.)

С възприемането в началото на 50-те години на XX в. на процес по трансформация и налагане на съветският модел на държавно управление и устройство, неизбежно се изменят и всички подсистемни нива за социална защита на българското общество. И ако по отношение на социалното осигуряване се върви към механично привнасяне на социално законодателни регламенти чрез реализиране на различни дейности и мероприятия по разширяване на кръга от осигурени и ограничаване на определени рискове (напр. безработицата - до нива, при които тя да се отрича като съществуващ социален риск, след 1951 г.), то втората защитна мрежа за сигурност - общественото подпомагане (социални грижи) до голяма степен запазва системната си структура, разширявайки само кръга от задачи и отговорности, които влизат в нейните правомощия и компетенции.

С приемането на Указа за общественото подпомагане (*ИПНС, бр. 77, 25.09.1951 г.*) МНЗСГ задава новия модел, по който системата ще се (ре) организира, регламентирайки нейния обхват, структура и практическите дейност (насоченост) в областта на социалните грижи и общественото подпомагане.

В голяма степен, привнасяща модела на съветска социална система въпреки деструктивния си характер, социално защитната система в България от 50-те години на XX в. значително разширява не само социалният си обхват, но също така своите функции и покривност на социалните рискове.

3.4. ГРИЖАТА ЗА ХОРАТА КАТО ЕМАНАЦИЯ НА „СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ НАЧИН НА ЖИВОТ“ (началото на 60-те – края на 80-те години на XX в.)

От края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. България навлиза в специфичен период на трансформация, характеризиращ се с бавно повишаващ се жизнен стандарт и начин на живота, в което материалното и благоденстващо социалистическо общество става основен акцент на държавната и партийна политика на страната. Новият курс, очертан от партийната програма на провения се Седми конгрес на БКП през юни 1958 г., се насочва към преустроеното по социалистически образец общество, в което водещ елемент става: „Грижата за хората и все по-пълното задоволяване на материалните потребности на трудещите се“ (Живков, Т., 1958: 38,74).

С оглед на заложените цели в социално защитен план, политическата система започва възходяща тенденция по отношение засилване подкрепата за трудещите се, които да оформят т. нар. социалистически облик на комунистическото общество (Брунбауер, У., 2010: 225).

Повишаването на нивото на социална сигурност като процес през целия визиран период, се основава на изграждането на широко обхватна държавна социална политика, която чрез двете защитни мрежи да обезпечава с безплатна медицинска помощ (1951 г.) и социални грижи (услуги) голяма част от населението на страната. Същевременно с надграждането на трудовото законодателство (след 1958 г.) в значителна степен се подобрява социалният статус и положение на трудещите се. Важен елемент във функционалната дейност по осигуряване на социалното обезпечаване на населението може да бъде отчетено и повишаване нивото на „обществените фондове за потребление“. Чрез финансово обезпечаване и трансфериране на плащания (заплати и социални услуги), които населението получава под различни формата (основно пари и услуги), се цели задоволяване на личните или обществени потребности на населението (Марчева, И., 2016: 278; Калинова, Е., Баева, И. 2002: 133-134). „Планомерното преразпределение“ на средства между икономиката и социалната политика, през визираният период на социалистическото развитие до края на 80-те години на XX в., в значителна степен осигурява не само необходимите ресурси и условия за намаляване на социалните неравенства между хората, но също така спомага за осъществяването на преход от минимални базови стандарти за социална сигурност към благоденстващо общество - т.е. задоволяване на основни човешки потребности и подобряване условията на живот.

Характеризирайки водещите принципи и направления, които партията и държавата инициират по отношение на подобряване нивото на социалната защита в социалистическото общество, могат да бъдат очертани следните базови насоки на развитие:

- закрила на деца сираци;
- социално подпомагане на лица с ограничена трудоспособност;
- социално подпомагане на нетрудоспособни лица и хора с физически увреждания и психични заболявания;
- грижа за възрастни и стари хора;
- закрила на майчинството;
- семейна защита;
- социално включване;
- социализиране и образование на подрастващата младеж;
- социална превенция - осъществявана основно по отношение на:
 - непълнолетни (малолетни, юноши и младежи до 21 годишна възраст);
 - празноскитаци (просяци и лицата, отклоняващи се от обществено полезен труд и водещи противообществен начин на живот);
- оказване на социално правна помощ (чрез работата на кабинетите за социално-правна помощ към здравните заведения).

Социално осигурителна система. В сферата на социалното осигуряване до края на втората половина на 80-те години на XX в. се запазват съществуващите тенденции за наложената от вѐн децентрализация и разделение на осигурителната система, която остава краткосрочно и дългосрочно осигуряване разединени. Въпреки опитите за централизиране, чрез изграждане на единен управленски орган с представители на различни министерства и организации, системата се ограничава в своите действия, изразяващи се основно чрез прехвърляне на социалното осигуряване от едно министерство към друго до окончателното му преминаване към МТСГ (МЗСГ) през 1991 г. (ДВ., бр. 102, 21.12. 1990 г.).

Обществено подпомагане и социални грижи. За разлика от държавното обществено осигуряване, където промените настъпват значително по бавно и основно под въздействието на кризисните проявления в общественото-политическото и социално-икономическото управление и развитие на страната (те се забелязват по-отчетливо от втората половина на 80-те години на XX в.), в системата за обществено подпомагане и социални грижи процесите имат по-екстензивен характер, като те

протичат почти през целия визиран период. С оглед на декларираната (след 60-те години на XX в.), от страна на държавата интервенционна социална политика чрез засилването на обществената подкрепа и повишаване (увеличаване) на количеството от социални услуги и дейности, ролята на общественото подпомагане и социалните грижи придобива съществено място в цялостната структура на социално защитната система през визирания период.

Имайки приоритетно място в системата на социално управление, задачите и функциите на органите за социални грижи до средата на 80-те години на XX в. остават изцяло в правомощията и прерогативите на съществуващите окръжни и общински народните съвети по места (Димитров, Д., 1961: 48; Доков, Д., 1958: 77-78).

Във функционално отношение ролята на НС в социалната сфера през посочения период може да бъде характеризирана като водеща при прилагането на определени социално защитните дейности. Насочени към широк кръг от нуждаещи се, сложно взаимодействие с други системи и подсистеми по отношение на всички палиативни действия, тя остава „специфична социална подсистема“, функционираща в този си вид почти до края на разглеждания период.

ТРЕТА ГЛАВА.

СПЕЦИФИЧНИ ФОРМИ И МОДЕЛИ В СОЦИАЛНО ЗАЩИТНИТЕ СИСТЕМИ НА БЪЛГАРИЯ

1. СОЦИАЛНА ЗАЩИТА СРЕЩУ БЕЗРАБОТИЦА

От втората половина на 40-те до начало на 50-те години на XX в. държавното и партийно управление на България прилага определени властови (репресивни) механизми, чрез които успява да наложи и постигне абсолютен контрол върху предлагането, регулацията и трудовата заетост на българското общество. Начините, по които държавният строй постига пълна заетост в условията на налагащото се тоталитарно управление, реализирано първоначално чрез активна индустриална политика, след трансформацията на системата и нейното капсулиране от средата на века (1951 г.) дава основание на режима да твърди, че безработицата като социален риск е преодоляна и ликвидирана. Премахването на риска безработица се разглежда

като резултат от принципите на социалистическо стопанство и плановата икономика, които отстраняват причините за нейните проявления (*сп. Ново време, бр. 6, 1953: 29*).

Независимо от положителните тенденции и постоянно нарастващата възходяща прогресия на интензификация на труда, която държавата се опитва да наложи, тя не успява да ликвидира напълно съществуването на безработицата като социален риск в България през посочения период от началото на 50-те до края на 80-те години на XX в. В условията на задълбочаващото се капсулиране на системата и изграждането ѝ по образ и подобие на съветския социалистически модел, изключването на социалната защита срещу основен риск, какъвто е безработицата, може да се разглежда като чисто политическо (партийно) решение.

Поради факта, че осигуровката за безработица се влива като приход към общия бюджет на ДОО, останалите без препитание от трудова дейност неработещи-работоспособни не само, че не могат да ползват полагащото им се парично обезщетение или помощ, но реално губят и натрупаните активи (капитализация) по осигурителния риск.

Парадоксално на изложените аргументи, след въвеждането на КТ (до началото на 60-те години) не подлежат на финансово обезщетение *„временно останалите без работа поради структурни промени в стопанското планиране на страната”* и всички трудещи се работници и държавни служители. Това в контекста на декларираната от държавата социално отговорна политика по отношение на заетостта влиза в пълно противоречие с идеята за държавата на благоденствието. Поради факта, че държавата и партията упражняват сложни властови механизми за въздействие, системата разработва определени мерки и мероприятия, насочени не към последващи събития от настъпилия риск, а към превенция, т. е. осигуряване на трудова заетост и работа за населението.

Въпреки че социалното осигуряване от началото на 50-те години на XX в. претърпява радикално преобразование, ликвидирането на безработицата като социален риск поражда пред системата определени трудности и проблеми за решаване. Въпросите, свързани с парични обезщетения и помощи за *„временно останали без работа“* или поради локаут на предприятието, не са залагат законодателно и регламентацията им се прехвърля по презумпция към Министерски съвет (МС). Поради факта, че държавата и партията упражняват сложни властови механизми за въздействие, системата разработва определени мерки и мероприятия, насочени не към последващи събития от настъпилия риск, а към превенция, т. е. осигуряване на трудова заетост и работа за населението.

С отделни постановления и решения на МС от втората половина на 50-те години се разработват серия от действия и мероприятия с препятстващо въздействие, които имат за цел по-скоро да изключат възможността от генериране на безработица, изпадане в локаут или отделни нейните проявления, като същевременно се цели достигането на абсолютни стойности на трудовата заетост. Предвижда се постепенно да бъде преустановено и регламентирано безразборното набирание на работна ръка от селата, укрепване и стабилизиране на работната сила, разширяване на съществуващите индустриални производства в градовете с по-голяма концентрация на безработни, организиране на съпътстващи курсове за преквалификация и др.

Задълбочаващите се процеси на етатизация, които започват да се открояват в икономическото развитие на страната и все по-засилващите се регулативни функции, които държавата и партията (БКП) от средата на ХХ в. се опитват да налагат, намират своите проявления и чрез пряката административна намеса за урегулиране на трудовата заетост.

Чрез специфичните механизми на държавното управление „от горе“ системата се опитва да осигури работа на незаетата в производството свободна сила. Прави се опит да се вменят на окръжните и околийски народни съвети функции по регистрация и отписване на лицата, които да се насочват към подходяща работа или да се санкционират при самоволно напускане /отлъчване от работния процес.

От началото на 60-те години на ХХ в. се предприемат първите реални стъпки за възстановяване на правото на парични обезщетения и помощи на *„временно незаети лица и безработни, останали извън пазара на труда, поради структурни промени в икономиката“*. Промените, свързани с регламентирането на съществуващата безработица, се обвързват с уволнението на работника или служителя в случаите, когато това става при съкращаване на щата или ликвидация на предприятието, учреждението или организацията, **не по негова вина** и при условие, че не може да бъде настанен на работа в продължение на определения от закона срок след регистрацията му (§ 96/чл. 161). В резултат на изложените причини, работникът или служителят вече има **реално право на обезщетение и парична помощ** в размер на до повременното му трудово възнаграждение (100 %), за период от един месец, съгласно установени с наредба условия.

Наред с регламентирането на законодателната база се правят опити за структурното организиране на система, която да вмени определени функции по дейностите, свързани с регулирането на работната сила по места. Установяването на

временно незаетата трудова ръка и нуждите на предприятията и учрежденията от работници и служители, както и дейността по отпускане на помощи, се делегира от държавата по йерархично-властови принцип към **народните съвети** по места чрез новосъздадената служба по *„Обществено осигуряване, пенсии и социални грижи“*, които осъществяват координационни дейности по:

- проучване пазара на труда, регистрацията и насочване към определени производства на засегнатите лица;

- установяване правото и размера на помощите и като упражняват общ контрол по изпълнението на Наредбата за обезщетенията и помощите при уволнение на работници и служители (раздел II и III) (чл. 13).

След приемането на Кодекса на труда през 1951 г. и одържавяването на общественото осигуряване, народните съвети по места се оказват реално единствените, които могат да осъществяват тази специфична дейност, която им се вменява от централните органи на държавното управление като изпълнително-разпоредителен орган.

По отношение дейността на службите и отделите при народните съвети, вече ясно и точно се определят не само работата и функциите, които те изпълняват, но също така и задачите, свързани с цялостната регламентация на процесите по картотекиране, статистическа информация, отпускане на помощи, насочване към определена работа до прекратяване на социалния риск и реализирането на лицето на пазара на труда.

С промените, залегнали в Закона за изменение и допълнение на Кодекса на труда, Наредба за обезщетенията и помощите при уволнение на работници и служители, както и в отделните разпоредби и инструкции, издадени след 60-те години, държавата се опитва да регламентира не само отделните прояви и наличието на безработица, но и правото на парични обезщетения. Въпреки че доктрината за социалистическото общество изключва безработицата и нейните проявления, наличието на не настанена работна ръка, разглеждано като временно явление, задължава държавата с определени социални ангажименти, които тя прилага чрез определени защитни системи и механизми. Факт е несъмнено, че държавното управление успява да изгради сложна система от закони и структури, с които да сведе безработицата до относително ниски и слабо забележими за обществото нива, което спомага да се тушира нейното въздействие върху обществото.

Реалните измерения и резултати на изкуствено създадената система в страната⁷ обаче, се проявяват с колапса на системата в края на 80-те и началото на 90-те години, когато стотици фиктивни производства бързо фалират, а ангажираната в тях работна сила остава трайно извън пазара на труда. За сравнително кратък период безработицата бележи ръст от 65 079 души през 1990 г. до своеобразния пик от 598 563 души през 1993 г. (Статистически годишник на Република България.,1992)

2. МЛАДЕЖКА СОЦИАЛНА ЗАЩИТА (ПОЛИТИКА).

След политическата промяна от втората половина на 40-те години на XX в. в България, социалната политика към подрастващите и младите хора бързо се превръща в един от основните приоритети за социалистическата система. Образователната и професионална подготовка на подрастващата младеж се разглежда като съществен фактор в процесите, свързани с тяхната еманципация, създаването на благоприятни условия и среда за достъпно образование, професионална, личностна и социална реализация в обществения и политически живот на социалистическото общество.

Особено внимание системата отделя за реализирането на определени програмни цели, свързани с професионалната ориентация и подготовка на младежта, която се разглежда като съществен фактор в процесите, свързани с екстензивната индустриализацията на страната. За осигуряването на работа и професионална подготовка на младежите при изпълнението и реализирането на поставените цели, държавата прилага специфичен набор от социално законодателни мерки и механизми за повишаване не само на базовото ниво от знания, но и на квалификацията на подрастващата работническа младеж.

До началото на 60-те години на XX в. едно от основните достижения на социалистическата система в България се явява изграждането на специфичен образователен модел, (Маринова-Христиди, Р., 2006) осигуряващ базови знания и професионална подготовка на подрастващата младеж при тяхното социално включване и реализация на трудовия пазар. Кризисните социално-икономически явления, които все повече започват да се открояват в следствие на започналата икономическа и дългова криза, в която страната изпада през втората половина на 60-те години, оказват определено влияние върху държавната политика, както по отношение на

⁷ Държавно-регламентирана (фиктивна) заетост

образователната система и ранното отпадане на ученици, така и върху трудовата подготовка и реализация на младежи, които не желаят да работят.

Начините и пътищата, по които социалистическата системата се опитва да реши възникналите проблеми и затруднения, в голямата си част могат да се характеризират като движение между социалното и рестриктивното законодателство. Една от основните цели на заложената политика се явява не само образователната и професионална подготовка на подрастващата младеж, но и бъдещата реализация на младите хора, на които предстои или все още не са се включили активно в трудовите и производствени процеси.

Голяма част от палиативните мерки, които държавата и партията предприемат по отношение на младежката социално защитна политика, се насочват първоначално към строго определена рискова група - основно подрастващи (малолетни и непълнолетни) младежи и девойки от 15 до 18 - годишна възраст.

Приоритетните области, към които се насочват усилията на държавното и партийно управление, засягат основно образователната система, която индиректно е принудена да *признае наличието на негативни явления*, свързани с **ранното отпадане на ученици** и невъзможността от последвала реализация на завършили такива, които се дефинират назидателно, като **младежи, които не учат и не работят**.

Първите реални стъпки на държавното управление, с които то *de facto* признава, но и заявява своя траен ангажимент за активното решаване на въпросите, свързани със социално отговорна политика по отношение на младежите, може да се отнесе към началото на 60-те години на XX в.

Целта на прилаганите административни рестрикции и мерки е държавата да осъществява пълен контрол (обхват) - посредством Изпълнителните комитети към общинските (народни) съвети по места, по регламентиране на дейности и мероприятия, свързани с активно социално включване на младежите, незаети в производството или учебна дейност (които не продължават образованието си), на работа като работници.

Характерна и специфична особеност в нормативните документи, върху които пада и основния акцент, несъмнено се явява изискването за последващо (продължаващо) образование на трудово заетите младежи, които се **задължават** да продължат да се учат без откъсване от производство, при условие, че посещават вечерни, задочни или екстернатни форми на обучение.

Използвайки всички командно-административни механизми на държавното управление, през посочения период се прилагат значителен диапазон от действия,

целящи решаването на възникналите проблеми. Наред с активните мерки и механизми, върху младежите се обръща значително внимание и на индиректните форми на въздействие, което трябва да се осъществява по линия на окръжните комитети, БПС и ДКМС. Това от съвременна гледна точка може да се характеризира като движение между социалното и антисоциалното законодателство.

Въпреки че от втората половина на 70-те години до началото на демократичните промени през 1989 г. държавата продължава да води социално отговорна политика, полагайки значителна грижа за младите, тя претърпява незначителни социални изменения и промени.

Отчитайки всички позитиви на социалистическата политика, кризисните социални явления, пред които подрастващите и младите хора се изправят, не се решават напълно. Законодателните мерки (рестрикции) и инициативи на държавно ниво, с които се цели решаването на съществуващите проблеми, показват реалните измерения и сложност на реализираната младежка социална политика през посочения период. В определени условия дори самата държавно-политическа система се явява катализатор за отделни нейни проявления, които се тушират само и единствено чрез абсолютно подчинение и контрол от нейна страна върху всички аспекти от нейното развитие. Така изградената социално защитна система, въпреки сложната структурна организация, успява ако не напълно, то поне да ограничи кризисните проявление, оказващи влияние върху подрастващата младеж и младите хора.

3. АНТИСОЦИАЛНИ ФОРМИ

Лишаване от право на пенсия в българската пенсионна система (1944–1993)

Едно от характерните проявления на тоталитарната система в България между 1944–1989 г., наред с положителните си социални измерения, несъмнено е установяването и на определени форми на социално подтисничество и дискриминация (социално изключване), прилагани по различен признак и критерии. Като част от наказателните практики на социалистическия (комунистически) режим (Канушев, М., 2016) не остава незасегната и социално защитната система. Прилагането на репресивни, по своя характер, действия по отношение на определени части от обществото, не е нещо необичайно за системата, но в България тя се проявява най-продължително по отношение на една отделна група лица, лишени от право на пенсия, заради *„проявена фашистка дейност“*.

В процеса на своето развитие между 1944–1989 г. социалистическата система изгражда специфичен пенсионен модел, явяващ се отличителна черта за егалитарното българско общество. Същевременно в процеса на своето развитие социалистическата система създава определени условия и нагласи за изграждането на широк спектър от привилегии както по отношение на определена група граждани, каквито са например активните борци против фашизма (АБПФК) (Пушкарлова, И., 2012; Радева, В., 2009), но така също и за социалното изключване на отделни нейни членове, които се лишават от право на пенсия, заради проявена фашистка дейност.

В правно отношение самото лишаването от възможност за получаване на дължими контрибутивни плащания за издръжка при настъпване на изрично предвидени в Конституцията от 1947 г. (чл. 75-76) и социалното законодателство осигурителни случаи, каквито са старостта и наследствените пенсии, несъмнено поставя посочената група лица в изключително неблагоприятно от социална гледна точка положение на социална дискриминация и изключване по политически (идеологически) признак.

Под дефиницията „**лица, лишени от право на пенсия, заради фашистка дейност**“, както те са определени в отделните нормативни актове и документи през различните периоди, системата визира няколко групи хора (както и техните наследници, имащи право на наследствена пенсия), които по своята специфика се подразделят на:

- лица (в предпенсионна възраст - б.а.), служещи в държавни, общински, обществени и частни учреждения или предприятия, уволнени поради доказана фашистка дейност, които се лишени от право на помощи и бъдещи пенсионни престации (*ДВ, бр. 129, 11.07.1946 г.*);
- лица, получаващи лична или наследствена пенсия за изслужено време, за инвалидност, народна, земеделска и друга държавна пенсия, ако след 9 юни 1923 г. са проявили или проявяват фашистка дейност (*ДВ, бр. 9, 14.01.1948 г.*);
- редовите и мобилизирани военни чиновници и полицаи (жандармеристи), ако са извършили зверства, побоища и палежи в страната или извън нея по време на редовната служба или мобилизация (служители на Дирекция на полицията и поделенията му, разузнавателните отдели на Министерство на отбраната – Р.О. 2 и Р.О. 3, убитите или пострадали лица при преследване борците-антифашисти, всички длъжностни лица, които са били опора на

противонародната фашистка власт и общественици, проявили се като нейни сътрудници) (*ДВ, бр. 176, 02.08.1949 г.*);

- служители на политическите структури, всички държавни служители и длъжностни лица, проявили престараване при изпълнение на служебните им обязанности и при провеждане политиката на противонародната фашистка власт, допринесла за провеждания над народа терор и безправие (кметове, помощник-кметове, околийски наместници, коменданти, военни чинове, полицаи и секретни сътрудници) (*ИПНС, бр. 104, 30.12.1958 г.*).

3.1. „Репресивен период“ (1945-1949) - социално изключване и дискриминация

Непосредствено след политическата промяна на 09.09.1944 г. в България се поставят основите на специфичен авторитарен модел на еднопартийно управление, който коренно изменя съществуващото обществено, социално и икономическо развитие на страната. Почти веднага след установяването на „народната власт“ започват да се прилагат цял системен набор от антисоциални и дискриминационни закони, с които се ограничават и лишават от права голяма част от българското общество.

В стремежа си да бъдат „наказани“ виновниците, в хода на започналите политически процеси от Народния съд (*ДВ, бр. 219, 06.10.1944 г.*), се прилагат неограничен набор от дискриминационни и репресивни практики, които намират специфично отражение и по отношение на пенсионната система и възрастните хора. Действащото до този момент пенсионно осигуряване изцяло се политизира и подчинява на политическата система, като критериите за отпускане на пенсия се определят субективно по преценка на политически органи (О.Ф.) само при доказана политическа благонадеждност към режима. Системно провежданото класово-партийно съдопроизводство от Отечественофронтовските комитети по места създава специфични условия и нагласи за социално изключване „класата на фашистите“ - хора, лишени както от лична собственост, право на работа, право на образование и квалификация, право на пътуване в чужбина, но и право на пенсия.

С неговото влизане в сила на първият институционално дискриминационен Закон за лишаване от помощи, възнаграждения и обезщетения на лица, уволнени поради фашистка дейност (*ДВ, бр. 61, 16.03.1945 г.*), се поставя началото на активна антисоциална политика, насочена към инкриминирана от държавата по законодателен

път група от хора на основата на убеждения, политическа принадлежност, обществено положение и възрастов признак.

Социалното изключване през посочения период като форма на пряка дискриминация придобива застрашителни за обществото измерения. Пенсионната система се превръща в придатък - съставна част от репресивния апарат, в който О.Ф. комитети могат да определят кой е фашист и кой не. (Радева, В., 2009: 299). Според антисоциалните разпоредбите на нормативните държавно-политически актове се дефинират две основни групи лица въз основа на правното им положение:

- Лица, проявили фашистка дейност (интелигенция и индустриалци);
- Безспорно проявили фашистка дейност - служителите в политическия отдел на бившата Дирекция на полицията и поделенията и.

Съществен елемент в този процес, несъмнено имат личните пристрастия, роднинските и други връзки, но също така и „*политически съображения*“, идващи директно от ЦК. Като парадокс макар и в не много случаи, отделни граждани, които не са се проявили като „*фашисти*“ в миналото, а напротив, малко или много са съдействали в борбата против фашизма, но са заемали по силата на обстоятелствата служебно положение в царския период и имат положително отношение към народната власт, но поради общата формулировка „*за проявена фашистка дейност*“ се лишават от право на пенсия.

След капсулирането на властта от началото на 50-те години на XX век, в хода на провежданата антисоциална и репресивна политика, за кратък период от време са прекратени пенсии за фашистка дейност на значителен брой възрастни хора (Константинов, Н., 2011: 157). За реалните измерения на дискриминационните форми на потискане е показателен фактът, че само за периода между 1950–1951 г. Пенсионният съвет е лишил от право на пенсия 3864 лица (ЦДА, ф. 164, оп. 1, а. е. 69, с. 95).

3.2. Период на преход към пасивни форми на „дискриминация“ (края на 50-те - началото на 60-те години на XX век)

Опит за смекчаване на репресивния натиск и преход към пасивни форми на социално потискане се забелязват в контекста на започналите социално-икономически и политически промени от края на 50-те и началото на 60-те години на XX век.

Трансформацията, която може да се определи като повърхностна, дава съществено отражение и върху пенсионноосигурителната система по отношение на лицата, лишени от право на пенсия, както следва:

- „Не се признава за трудов стаж само изслужено време от 9 юни 1923 до 9 септември 1944 на съответните длъжности на лица, уволнените или лишени от право на пенсия за фашистка дейност по Закона за лишаване от право на пенсия за фашистка дейност от 1948 г.“(ИПНС, бр. 104, 30.12.1958 г.);

- Трудовият стаж на засегнатите лица може да се възстанови (признае) при условие, че засегнатото лице докаже, че по време на заеманата длъжност е било с прогресивни прояви и не е имало противонародна дейност (чл.6в.) (ИПНС, бр. 104, 30.12.1958 г.).

Въпреки че през посочения период съществуващото законодателство по отношение на лица, лишени от право на пенсия, не се изменя съществено, показателен е фактът, че системата се опитва да обхване инкриминирана по своята принадлежност социална група, като създава определени предпоставки за нейното ресоциализиране в общественото дългосрочно (пенсионно) осигуряване, но само след натрупване на липсващия трудов стаж.

3.3. Период на „прикрит мутуализъм“

(от средата на 60-те до средата на 70-те години на XX век)

Установяването на специфичен баланс като резултат на смекчаване както на репресивната сила на системата, така и на съпротивителните възможности на дискриминираната група, задава нови насоки в техните взаимоотношения.

Ръководейки се от чисто идеологическите егалитарни принципи на социалистическото общество, станали отличителна черта за системата от средата на 60-те години на XX век, Централният комитет на Българската комунистическа партия и правителството инициират законодателни промени за амнистиране на лица, засегнати по Закона за лишаване от право на пенсия. Със законопроекта на Закона за Амнистия от 1964 г. (ДВ, бр. 71, 8.09.1964 г.) се правят съществени постъпки за отмяна на § 100 от разпоредбите на Правилника за прилагане на Закона за пенсиите (лица лишени от право на пенсия – б. а.).

Въпреки очевидното желание за промяна, дебатите по законопроекта и последвалото решение (Мотиви към законопроекта за амнистия, 1964: 14-80) показват,

че системата и обществото като цяло не са надживели своите предразсъдъци и стереотипи по отношение на една незначителна по своя състав група на преклонна възраст.

Преповтаряйки основни дефиниции от предходния период на лицата, лишени от право на пенсия, вече не се признава за трудов стаж **само времето**, изслужено на съответната длъжност в периода от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г.

В началото на 70-те години на ХХ век задълбочаващите се процеси на активна социална политика от страна на държавата, въпреки рестриктивните мерки, които тя прилага по отношение на дискриминирани групи и лица (включително и посочената категория), задава новите насоки пред социалистическото егалитарно общество. Прилагането на палиативни мерки за социална защита към една от основните уязвими групи - възрастните хора, дава съществено отражение и върху лицата, лишени от право на пенсия поради фашистка дейност.

Във връзка с приемането на единния план за обществено-икономическо развитие на Народна република България за 1973 г. (*ДВ, бр. 101, 26.12.1972 г.*), насочен към: „*по-нататъшното повишаване жизненото равнище на народа*“, Народното събрание след решение на ЦК на БКП, предлага да се въведе **социална пенсия за стари хора над 70 години без доходи и инвалиди** (чл. 2).

С промени в Закона за допълнение на Закона за пенсиите (*ДВ, бр. 53, 06.07.1973 г.*) се създава нов „**Дял VI – Социални пенсии**“ със следното съдържание:

Чл. 45 а. „Социални пенсии в размер на 20 лв. месечно се отпускат на:

б) „**Стари хора навършили 70-годишна възраст**, чиито постоянни доходи на член от семейството са под 240 лв. годишно.“

По силата на този нормативен акт, априори се създава прецедент за включване в пенсионното осигуряване и на социалната категория от възрастни хора, лишени от права или останали извън осигурителната система, поради различни причини. Въпреки че от правна гледна точка разпоредбите на закона не отменят съществуващото законодателство, регламентиращо цялостната правна материя по добиването на правото и условия за пенсиониране, негласно се създават условия за социално включване и социализация на посочената категория лица.

Зададените положения се запазват до началото на демократичните промени в България през 1989 г. Новите политически реалности, които засягат и нашата страна, създават условия за отмяна на съществуващите дискриминационни закони на основата на политически признак и принадлежност. С **Постановление № 280** на МС от 30

декември 1992 г. „За изменение и допълнение на Правилника за прилагане на Закона за пенсиите“ (ДВ, бр. 5, 19.01.1993 г.), се премахват всички разпоредби на § 100 от закона за пенсиите (§ 46. Чл. 100 се отменя).

Въпреки ясно изявения антисоциален характер на провежданата държавна политика, към края на съществуващата политическа система се създават специфични условия и нагласи в обществото, чрез законодателни промени, до голяма степен лицата от посочената категория да бъдат ако не напълно включени в осигурителната система, то поне да получат минимална социална защита и доход за издръжка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разгледаните аспекти в социално защитната система на България в периода 1944–1989 г. позволяват да се твърди, че тя осигурява задоволителни нива на социални потребности както на средно, така и на високо равнище. Ориентирана не само към възрастното население, но така също и към активната част от обществото тя създава определен набор от активни и пасивни компенсаторно-защитни функции, спомагащи за нейното функционално действие.

С оглед на прилаганите социално защитни системи, социалистическият модел може да се характеризира с много по-ярко изразена функционална насоченост както към трудовата заетост, така и към инвестиране в човешкия капитал. Посредством определените защитни (но и рестриктивно-репресивни) механизми и форми, които държавата не само изгражда, но и прилага, система успява да разрешава временно възникналите социални проблеми, обхващайки всички части на българското общество - от деца и младежи до хора в активна и пенсионна възраст, така и тези, които се нуждаят от специални грижи.

Привнесен твърде условно, съветският „социалистически“ социален модел може да бъде разглеждан като деструктивен за съществуващата социална система в следвоенна България. Нарушаващ системната структура и функционалната ѝ дейност в началния период до първата половина на 50-те години на XX в. тя разрушава действащия у нас европейско либерален модел, който функционира и в повечето западно европейски страни. Политическата промяна в следвоенния период несъмнено дава съществено негативно отражение върху цялостното развитие на съществуващата социално защитна система в страната.

С оглед на идеологическата промяна и нарастващите изисквания към държавата започва процес, който може да се разглежда двузначно - не само с оглед на определените негативи, които той има, но и на своите положителни страни.

Засилената държавна интервенция в социалната сфера като процес монополизира изцяло нейното положение, спомагайки тя да се превърне в основен социален носител за масите. Същевременно, етатизацията като процес до голяма степен спомага и за утвърждаването на държавно политическото управление на страната, където индиректната намеса във всички сфери на общественото развитие става отличителна черта за тоталитарната ѝ форма на управление. Упражняването на тотална политическа и репресивна власт (контрол) значително увеличава полето на интервенция, която държавата получава. Това естествено създава (задава) високи изисквания към нея от страна на индоктринираното се българско общество, монополизирайки всички социални аспекти и дейности на неговата социална защита.

Започнала с идеята за социална промяна и преобразувания в интерес на хората, народнодемократичната власт до първата половина на 50-те години на XX в. се опитва да преодолее съществуващите социални неравенства и проблеми, характерни и за повечето следвоенни държави в Европа. Подвластно на обществените нагласи, българското държавно и политическо управление издава поредица от постановления, разпореждания и други актове, чрез които се решават належащите въпроси от социалния, обществен и икономически живот. Детайлно анализирайки всички социални аспекти, независимо от положителните тенденции, се вижда че повечето от съществуващите проблеми в българското общество не се решават цялостно, като в определени случаи те дори значително се задълбочават. Съществено негативна страна в този процес се оказва противоборството с обществените организации и благотворителните дружества, които в процеса на утвърждаване на етатистката държава изцяло разрушава съществуващият модел на социално защитната система в България.

Опитите тя да се приспособи към новите условия чрез изграждането на междинна форма за социална защита, запазвайки западноевропейския социално либерален модел, в началото на 50-те години на XX в. под натиска на политическата промяна и капсулирането на системата, са отново рязко прекъснати.

Налагането на съветския социален модел от първата половина на 50-те съществено изменя основните принципи и системната структура на съществуващото обществено осигуряване и социално подпомагане. Привнесен твърде условно в много

отношения той заменя значително по-съвършено съществуващ социален модел, какъвто България развива за кратък период от своето следосвобожденско развитие, с първичен, което несъмнено се явява крачка назад. Специфичните проблеми, които съпътстват налагането и утвърждаването на съветския модел, поставя значителни предизвикателства пред социално защитната система на българското общество. Принудена да се съобразява и приспособи към новите изисквания, социално защитната система в България в някои отношения прилага и използва определени форми и елементи, която тя е развила през своето историческо развитие, за да отговори на социалните изисквания на българското общество.

Независимо от капсулирането на политическата система и изграждането социалната защита по съветски образец, през целия период на своето съществуване, тя остава силно децентрализирана, бюрократично неефективна, с дублиращите се междуинституционални функции, често прехвърляна между ресорни и разпоредителни органи, което оказва силно влияние върху структурното и функциониране. Като положителен елемент тук може да бъде отчетен факта, че държавата осъществява цялостно покритие на всички социално контрибутивни и неконтрибутивни плащания, престации и социални услуги, чрез включването им в държавно-бюджетната система на страната. Оказало се социална бомба със закъснител за посттоталитарното развитие в България след 1989 г., през този период то дава определена социална сигурност за „цялото“ социалистически индоктринирано общество.

В периода от 60-те и 70-те години на XX в. кризисните явления, породени от икономическата и дългова криза и опитите на държавното и партийно управление да стабилизира своето положение и власт, създава предпоставки то да започне да прилага широк диапазон от социални палиативни мерки, което наред с чисто социалните му измерения има за цел и да притъпи обществените настроения. Нарасналите изисквания и покривност от страна на държавата на прехода към демократично управление показва реалното състояние на изкуствено създадения „социален хабитат“ на социалистическата система, който постави нови предизвикателства пред съвременното българско общество и социално защитната му система.

ПРИНОСИ

Дисертационният труд на тема: „Системи и модели за социална защита в България (1944-1989)“ има следните приносни моменти с научен и теоретичен характер:

- ✓ Осъществено е обобщаващо историко-аналитично изследване на моделите и системите за социална защита в областта на социалното осигуряване и общественото подпомагане;
- ✓ На основата на задълбочено историческо проучване са разгледани и анализирани еволюцията, специфичните особености и сложните взаимовръзки, установени на системно и между системно ниво в социално защитната система на българското общество в периода 1944–1989 г.;
- ✓ Разширява и обогатява научното поле в сферата на втората защитна мрежа – социалното подпомагане, с което се създава по-реална и обективна картина за протичащите процеси в социалистическия социален модел.
- ✓ Чрез сравнителен анализ и съпоставяне със съвременните социално защитни системи се извеждат определени насоки и тенденции, чрез които да може да се надгради съществуващата в момента социално защитна система.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Студии:

Христов А. (2018) Социално законодателни мерки и инициативи за справяне с безработицата в България (1944-1989) - В: *Годишник на Софийски университет "Св. Климент Охридски", Книга Социални дейности*, Том 111, с. 81-141, ISSN 2367-4652.

https://www.unisofia.bg/index.php/bul/content/download/206296/1398335/version/2/file/GSU_SD_111.pdf

Статии в сборници:

Христов, А. (2018) Младежкото движение в контекста на неформалното професионално образование в България (1944–1950). - В: АНТОЛОГИЯ НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, с. 422-431, ISBN: 978-954-07-4375-2.

Статии в периодични издания (реферирани и индексирани):

Христов, А. (2017) Социално-законодателни мерки и инициативи за справяне с безработицата в България (1944–1948). – В: Е-списание СОЦИАЛНА РАБОТА, 2, с. 69-85. ISSN 1314-9644. <http://www.swjournal-bg.com/article.php?id=64>

Христов, А. (2018) Младежката социална политика в България (началото на 60-те–средата на 70-те години на XX век). – В: Е-списание СОЦИАЛНА РАБОТА, 2, с. 18-40. ISSN 1314-9644. <https://www.swjournal-bg.com/article.php?id=90>

Доклади:

Христов, А. (2018) Лишаване от право на пенсия в българската пенсионна система (1944-1993). ФСС НА ИФ НА СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ „ЗАКОНИТЕ В ИСТОРИЯТА“ АПРИЛСКИ ЧЕТЕНИЯ, 11 април 2018 г.

РЕЗЮМЕ

В периода от 1944 до 1989 г. в България се установява специфична политическа форма на държавно управление, която налага съществена промяна и трансформация в съществуващите системи и модели за социална защита на населението. Обектът на научното изследване е социалистическата системата за социална защита – осигуряване и подпомагане, а като предмет се разглеждат изграждащите го елементи и механизми, спомагащи за реализирането на цялостната социална политика от държавата.

В дисертационния труд, чрез задълбочен съдържателен анализ, се представя прехода от обществена благотворителност и подпомагане към държавно регламентирано социално осигуряване и защита на населението в България през втората половина на XX век. Анализират се системите и моделите на социалното подпомагане и социално осигуряване, които изграждат цялостната социална защита на обществото през посочения период от възникването на условия или предпоставки до настъпването на определени социални рискове. Правят се паралели и сравнителен анализ със съществуващата нормативна база в областта на социалната защита, с което се извежда актуалността на научното изследване.

Дисертацията съдържа актуална библиография по тематичния кръг от въпроси, както и систематизиран научен апарат, с който се въвеждат в научно обращение исторически материали, които до момента не са били обект на публично внимание.

Between 1944 and 1989, a specific political form of government was established in Bulgaria, requiring substantial change and transformation into existing systems and models for social protection of the population. The object of the scientific study is the socialist system of social protection - provision and assistance, and as a subject are considered the elements and mechanisms building it, which contribute to the realization of the overall social policy by the state.

In the dissertation, through in-depth substantive analysis, the transition from public charity and support to state-regulated social security and protection of the population in Bulgaria in the second half of the 20th century is presented. The systems and models of social assistance and social security, which constitute the overall social protection of the society in the given period, are analyzed by the emergence of conditions or prerequisites for the occurrence of certain social risks. Parallel and comparative analyzes are made with the existing legal framework in the field of social protection, which highlights the relevance of the scientific research.

The dissertation contains an up-to-date bibliography on the thematic range of questions, as well as a systematic scientific apparatus which introduces in historical circulation historical materials that have not yet been the subject of public attention.

In der Zeit von 1944 bis 1989 wurde in Bulgarien eine spezifische politische Regierungsform eingeführt, die eine wesentliche Änderung und Umgestaltung der bestehenden Systeme und Modelle für den sozialen Schutz der Bevölkerung erforderlich machte. Gegenstand der Forschung ist das sozialistische System des sozialen Schutzes - Bereitstellung und Unterstützung, und sein Gegenstand wird als Bausteine und Mechanismen betrachtet, die zur Umsetzung der gesamtstaatlichen Sozialpolitik beitragen.

Die Dissertation zeigt anhand einer gründlichen inhaltlichen Analyse den Übergang von der öffentlichen Wohltätigkeit und Unterstützung zur staatlich geregelten sozialen Sicherheit und zum Schutz der Bevölkerung in Bulgarien in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Die Systeme und Modelle der Sozialhilfe und der sozialen Sicherheit, die den gesamten sozialen Schutz der Gesellschaft während des festgelegten Zeitraums vom Auftreten von Bedingungen oder Voraussetzungen bis zum Auftreten bestimmter sozialer Risiken analysieren, werden analysiert. Parallelen und vergleichende Analysen werden zu den bestehenden rechtlichen Rahmenbedingungen im Bereich des Sozialschutzes erstellt, wodurch die Relevanz der Forschung deutlich wird.

Die Dissertation enthält eine aktuelle Bibliographie zum Themenspektrum sowie einen systematischen wissenschaftlichen Apparat zur Einführung von bisher nicht öffentlich bekanntem historischem Material in den wissenschaftlichen Kreislauf.

Александър Христов Христов, докторант
СУ „Св. Климент Охридски“
Факултет по Педагогика
Катедра „Социална работа“
E - mail: al.x.x @abv. bg